

Г.Ж. Орда*¹, Т.С. Измахан²

^{1,2} М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

² Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: orda_68@mail.ru;

СҰЛТАН ҚАЛИҰЛЫНЫҢ БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІНЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Мақалада қазақ балалар әдебиетінің көрнекті өкілі Сұлтан Қалиұлының балалар әдебиетіне қосқан үлесі ғылыми сараланған. Қаламгердің шығармалары мазмұны мен түріне қарай жүйеленіп топтастырылған. Тақпақ, ән-өлең, поэма, жұмбақ, жаңылтпаш, аңыз-ертегі сияқты жанрларына қосқан үлесі нақты шығармаларға жасалған талдаулармен түйінделді. Талдау нәтижесінде қаламгер туындылары арқылы жас бала бойына жақсыға жақын, жаманнан алыс жүретін елінің патриот азаматтарын тәрбиелейтіні дәлелденді. Еңбек жолын мектеп мұғалімі болып бастаған қаламгер қазақ балаларына арнап поэзиялық, сатиралық, прозалық жанрлармен көптеген туындылар қалдырды. Балалар журналы «Балдырған», «Ұлан» газетінің бас редакторы қызметтерін атқару қаламгерді балалармен тығыз байланыстырды. Мектепке дейінгі, мектеп оқушыларына арнап жазған шығармаларында балалардың бойына М.Жұмабайұлы айтқан «дене тәрбиесі, ақыл тәрбиесі, сұлулық тәрбиесі һәм құлық тәрбиесін» сіңіре білді. Қарапайымнан күрделіге құрған жұмбақтарымен бала танымын, ойын кеңейтті, оларды көп ізденуге, ойлануға, тапқырлыққа талпындырды.

С.Қалиұлының өлеңдері орыс, украин, өзбек, грузин, түрікмен, қарақалпақ, әзербайжан тілдеріне аударылса, өзі де көптеген қаламгерлердің шығармаларын қазақ тілінде сөйлетіп, көркем аудармаға көп үлес қосты. Оның аударуымен қазақ балалары әлем классиктерімен танысты.

Түйін сөздер: балалар әдебиеті, тақпақ, ән-өлең, поэма, санамақ, жұмбақ, жаңылтпаш, аңыз, ертегі.

Г.Ж. Орда¹, Т.С. Измахан²

^{1,2} Институт литературы и искусства им. М.О. Ауэзова, Казахстан, Алматы

² Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, Алматы

E-mail: Orda_68@mail.ru;

Вклад к детской литературе Султана Калиулы

В статье научно обоснован вклад выдающегося представителя казахской детской литературы Султана Калиевича в детскую литературу. Произведения писателя систематизированы по содержанию и видам. Вклад в такие жанры, как стихи, песни, поэмы, загадки, скороговорки, легенды и сказки, был обусловлен анализом конкретных произведений. В результате анализа было доказано, что писатель воспитывает в молодом поколении патриотов своей страны, которые хорошо различают хорошее от плохого. Начав трудовую деятельность учителем школы, писатель оставил для казахских детей множество произведений в жанрах поэзии, сатиры, прозы. Работа главным редактором детского журнала «Балдырған», газеты «Улан» тесно связала писателя с детьми. В своих произведениях, написанных для дошкольников, школьников, дети впитали в себя «физическое воспитание, умственное воспитание, воспитание красоты и поведенческое воспитание», о котором говорил М. Жумабаевич. Своими загадками от простого к сложному расширял познание, мысли ребенка, побуждал его к большему поиску, размышлению, находчивости.

Стихи С. Калиевича были переведены на русский, украинский, узбекский, грузинский, туркменский, каракалпакский, азербайджанский языки, и он внес большой вклад в художественный перевод произведений многих писателей. С его переводом казахские дети познакомились с мировой классикой.

Ключевые слова: детская литература, стихи, песни, поэмы, счет, загадки, легенды и сказки.

G.ZH. Orda¹, T.S. Izmakhan²

^{1,2} M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Kazakhstan, Almaty.

² Kazakh National University named after al-Farabi, Kazakhstan, Almaty.

E-mail: Orda_68@mail.ru;

Contribution to children's literature by Sultan Kaliulu

The article scientifically substantiates the contribution of the outstanding representative of Kazakh children's literature Sultan Kaliulu to children's literature. The writer's works are systematized and grouped by content and types. His contribution to genres such as poems, songs, poems, riddles, tongue twisters, legends and fairy tales was conditioned by the analysis of specific works. As a result of the analysis, it is proved that the writer educates the younger generation of patriots of his country who distinguish well between good and bad. Having started his career as a school teacher, the writer left many works in the genres of poetry, satire, and prose for Kazakh children. The work of the editor-in-chief of the children's magazine "Baldyrgan", the newspaper "Ulan" closely connected the writer with children. In his works written for preschoolers, schoolchildren, he managed to instill in children "physical education, mental education, beauty education and moral education", as M. Zhumabayuly said. With his riddles composed from simple to complex, he expanded the knowledge, thinking of the child, encouraged him to search, think and be resourceful.

S. Kaliulu's poems have been translated into the Russian, Ukrainian, Uzbek, Georgian, Turkmen, Karakalpak, Azerbaijani languages, and he has made a great contribution to the artistic translation of the works of many writers. With his translation, Kazakh children got acquainted with the world classics.

Key words: children's literature, poems, songs, poems, counting, riddles, fairy tale legends.

Кіріспе

Қазақ балалар әдебиетінің көрнекті өкілінің бірі – Сұлтан Қалиұлы. Ақын Жамбылдағы Абай атындағы педагогикалық училищені, 1967 жылы ҚазМУ-дің филология факультетін бітіргеннен кейін еңбек жолын Жамбыл облысы Шу ауданының №61 сегіз жылдық мектебінде мұғалім болудан бастады. Бұл жылдар оның балалармен жақынырақ араласып, олардың болмыс-бітімін зерттеуге көп септігін тигізді. Кейінгі еңбек жолы да балалармен тығыз байланысты болды. Қазақ радиосының музыка, балалар редакциясының редакторы, аға редакторы, «Балдырған» журналының жауапты хатшысы қызметтерін атқара жүріп балаларға нені, қалай жазуды терең меңгерді. 1991 жылдан зейнеткерлік демалысқа шыққанға дейін «Улан» газетінің бас редакторы ретінде балалармен тығыз байланыс жасады.

Балалар әдебиетінің поэзия, сатира жанрына көп еңбек сіңірді. Ара-тұра прозалық жанрмен әңгіме жазғаны да бар. Ақынның өлеңдері орыс, украин, өзбек, грузин, түрікмен, қарақалпақ, әзербайжан тілдеріне аударылып, «Сәлем саған, мектебім» атты кітабы 1983 жылы Фрунзе қаласындағы «Мектеп» баспасынан қырғыз тілінде жарық көрді.

Шығармалары бірнеше тілге аударылған ол өзге елдің классикалық туындыларын қазақ тілінде сөйлетіп, аударма саласына да үлес қосты. Оның аударуымен С.Маршактың «Ақымақ тышқан туралы ертегі», С.Михалковтың «Степа

ағай», Р.Ғамзатовтың «Менің атам» поэмалары, Р.Киплингтің бірнеше ертегісі «Пілдің баласы» деген атпен, Бақытжан Момышұлының «Мен әлі сәбимін» повестері мен әңгімелері, «Жанымның жарық жұлдызы» романы жеке кітап болып шықты.

Ол басқа ақындармен бірге Я.Колас, А.Барто, Я.Бжехва, Дж.Родари, Я.Аким, Б.Заходер, Қ.Мұхаммади, Қ.Тәңірқұлиев, Б.Асаналиев, т.б. өлеңдерін аударуға қатысып, көркем аудармаға да үлес қосты (Қазақстан жазушылары, 2009: 480).

Материалдармен әдістер. Ақынның балаларға арнап жазған шығармалары бірнеше кітап болып жарық көрді. Ол өмірден өткенде Қазақстан Жазушылар одағы Басқармасы: «Оның әр жылдары балаларға арналған «Сыныққа сылтау», «Өлеңдер», «Дүрбі», «Қасиетті тақия», «Сәлем, саған мектебім», «Кішкентай агрономдар», «Теміртесер», «Бақыт деген не?», «Мен мектепке барамын», «Баспалдақ», «Әйт шу, тұлпарым», «Қандай болып өсемін», «Айналама қарасам», «Армысың ауыл», «Ғажайып тас», «Әйәй әліппе», «Топ-топ басайық», «Біз шадыман баламыз», «Жыл құстары келгенде» жинақтары шығып, өз оқырманынан жақсы бағасын алды. Сұлтан Қалиұлы сондай-ақ «Төлебай Әжімов» повесінің және әдебиетке қатысты жүзден астам мақаланың авторы», – деп жазған болатын (Қазақ әдебиеті, 2018: 24.08). Ғылыми мақалада ақынның аталған жинақтары зерттеу нысанына алынды. Оның шығармашылығы әр жылдары жеке-леген сыншылар мен қаламгерлердің назарына

іліккенмен, арнайы зерттеу нысанына алынған емес.

Тақырыпты зерттеу барысында ғылымдағы герменевтикалық және көркемдік талдау, тарихи-функционалдық, тарихи-салыстырмалы, жүйелілік-құрылымдық сынды әдістер күтілетін нәтижелерге жетуде тиімді пайдаланылды. Сұлтан Қалиұлының балаларға арнап жазған шығармаларын зерттеуде әдебиеттану ғылымының заманауи әдіс-тәсілдерін, гуманитарлық ғылым салаларындағы озық үрдістер кеңінен қолданылды.

Әдебиетке шолу

Балалар әдебиеті туралы осы саланы тыңғылықты зерттеген Ш.Ахметов: «Балалар әдебиеті – жас буынның сана-сезімін оятып, ақыл-есін дамытатын, оларды адамгершілік, коммунистік моральға тәрбиелейтін өмір оқулығы. Оның мақсаты – мектеп жасына дейінгі үш жасар баладан бастап, он жеті жасқа дейінгі оқушыларға әдеби тілде жазылған жоғары идеялы, қызықты шығармалар беру. Осының барлығы жас буынды саналы өмір сүруге талпынтады. Оның келешегіне жол ашады, бағыт сілтейді», – деген болатын (Ш.Ахметов, 1974: 10). Ғалымның осы пікіріне сүйенетін болсақ, С.Қалиұлы шығармаларының барлығы дерлік балаларды тәрбиелеуде, ақыл-ойын, санасын дамытуда көп септігін тигізеді.

С.Қалиұлының шығармашылығы туралы жазушы, драматург Ж.Әлмашұлы: «Қазақстан пионерінде» («Ұлан»), «Балдырғанда» қызмет етті – бар күш-жігерін балалар әдебиетінің өсуіне, жетілуіне және дамуына арнады, кейбіріміз секілді ойнақы жанр іздеп, аласұра ышқынып, алашапқынға ұрынып, басқа бірденелерді арман етпеді. Оның ойлы көркем дүниелері осы күні төменгі сынып оқушыларының оқулығында жүр – жас бүлдіршіндер соны оқып, тәрбие тетігін тауып, мейірімді болып ержетіп жатқанына жарық әлем ку!» (Ж.Әлмашұлы, 2018: 24.08.), – деген болатын. Қаламгер айтқандай, жаңартылған бағдарлама бойынша бастауыш сынып оқушыларына Сұлтан Қалиұлының көптеген шығармалары оқытылуда.

Қазақ әдебиетінің арғы-бергі тарихын қарап отырсаңыз, балалар әдебиетіне әрдайым ерекше көңіл бөлініп отырған. Ауыз әдебиеті үлгілерінен бастап, қазіргі балалар әдебиетіне дейінгі аралықтағы көркемдік-эстетикалық жетістіктерді Ш. Ахметов (Ш.Ахметов, 1974: 176),

Б. Ыбырайымов (Б. Ыбырайымов, 1998: 50), Қ. Ергөбеков (Қ. Ергөбеков, 2003: 368) сияқты ғалымдар ғылыми саралады. Соңғы отыз жылдың көлемінде жекелеген қаламгерлердің шығармашылығы арнайы зерттелуде. Осының өзі балалар әдебиетінің зерттеушілер тарапынан тыс қалмағанын көрсетеді.

Ал орыс балалар әдебиеті ХХ ғасырда кешенді түрде зерттелгенін – Дж.Хиллман, П.Нодельман, Д.Раддом сияқты ғалымдардың балалар әдебиетінің дамуы туралы еңбектері растайды. Осы қатарда «Орыс балалар әдебиетінің тарихын» зерттеген П.Антонино (П.Антонино, 1948: 9), Б.Хеллман (Б.Хеллман, 2016: 560) еңбектерін атауға болады.

Балалар – ұлттың болашағы болғандықтан, бүкіл халық балалар тәрбиесіне ерекше көңіл бөледі. Қазақстанда 2021 жыл «Балалар жылы», 2022 жыл «Балалар әдебиеті» жылы болып аталуы да сондықтан. Балалар әдебиетін зерттеу – әдебиеттану ғылымының да өзекті мәселелерінің бірі. Бүгінгі таңда Ұлыбританияның П.Ханта, П.Пинсента, М.Мико сияқты ғалымдары балалар әдебиетін жан-жақты зерттеуде. К.Вандергрифтін «Балалар әдебиеті: теория, зерттеу және оқыту» (К.Вандергрифт, 1990), К.Бутцовтың «Балалар әдебиетіндегі американдық қаһарман: стандарттарға негізделген көзқарас» (К.Бутцов, 2005: 152), А.Алстонның «Ағылшын балалар әдебиетіндегі отбасы (балалар әдебиеті және мәдениеті)» (А.Алстон, 2008), Х.Эверстің «Балалар әдебиетін зерттеудің негізгі тұжырымдамалары: әдеби-әлеуметтанулық тәсілдер» (Х.Эверс, 2009: 199), Э.Салливанның «Салыстырмалы балалар әдебиеті» (Э.Салливан, 2017: 260) еңбектері қазіргі таңда балалар әдебиеті әлем бойынша тыңғылықты түрде зерттелуде екенін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

Халықаралық «Алаш» сыйлығының лауреаты Сұлтан Қалиұлының алғашқы кітабы «Сыныққа сылтау» деген атпен 1967 жылы жарық көрсе, «Мен мектепке барамын», «Сәлем, саған мектебім», «Қандай болып өсемін», «Бақыт құсы», «Қайсы күшті» сияқты балаларға арналған жыр жинақтары оқырманның ыстық ықыласына бөленді. Ақынның көптеген шығармалары мектеп оқулықтарына енді. Ақынның балаларға жақын болуының бір сыры – алғашқы еңбек жолын мектепте мұғалім болып бастауынан десек, екінші қыры – ұзақ жылдар республикалық балалар басылымын басқаруы дер едік.

С.Қалиұлының шығармаларын топтап, жүйелеп қарайтын болсақ, оның өлең, поэма, жұмбақ, жаңылтпаш, ертегі сияқты жанрларға қомақты үлес қосқанын көреміз. Ақын поэзиясынан бірінші көзге түсетін – жаңарған қазақ елі туралы өлеңдер. Ол қазақ елі егемен ел болғанын мақтан етіп, тәуелсіз елдің рәміздерін жырға қосты. «Ата өсиеті» өлеңінде тәуелсіздіктің тұғырлы болуы жас ұланға қатысты екенін айта келіп, оларды білім алуға, саналы болуға шақырса, «Қазақстаным» өлеңінде «Байлықтың бастауы, Замана дастаны – ҚАЗАҚСТАНЫМ менің» деп, кең-байтақ қазақ елін мақтан етті. «Ата заң», «Астана – символдар қаласы», «Қазақстан жалауы», «Елбасы елімнің», «Ата-баба жолдары» өлеңдерінде тәуелсіздіктің оңай жолмен келмегенін:

Тәуелсіздік жолында
Талай-талай тер тамған.
Билігім – өз қолымда,
Еркіндігім елтаңбам, – деп жырға қосты
(С.Қалиұлы, 2014: 6).

Ақын ғұн, сақ, үйсін тайпасының күн нұрынан жаралғанын айта келіп, балаларды батыр бабаларымыздың жолын жалғастыруға «Міндетіміз әр ұлан, Әділеттің жолында» деп үндейді.

Қаламгердің балаларға арналған шығармаларын мазмұны мен түріне қарай төмендегіше топтауға болады.

1. Бастауыш сынып оқушылары сүйікті ақындарының шығармаларын жатқа айтуға машықтанған. Әсіресе, балалардың Жаңа жыл кешінде, 8-Наурыз қарсаңында рөлге бөліп оқитын өлеңдері – мереке қарсаңындағы таптырмас дайын сценарий. Балалардың «Кім болам» тақырыбындағы Жаңа жыл мерекесіне арналған сценарийіне қосымша ретінде жазылған «Кім күшті, кім мықты» шығармасын ерекше атауға болады. Жаңа жыл қарсаңында балаларға аяз ата келіп: «Өз мақсатын, арманын, Айтар етер кім, кәне?» деп, бүгін айтылған арман-мақсаттардың орындалатынын ескертеді.

1-бала:

Ертеңім деп бізден ел
Күтіп отыр көп үміт.
Білім қуып, ізденер
Шағымыз ғой соны ұғып.

2-бала:

Ауызды ашып,
Қоймайық
Басқа жұрттан соң қап біз.

Осы бастан ойлайық,

Қайсымыз кім болмақпыз? (С.Қалиұлы, 2014: 14).

Мұны естіген балалар қол көтеріп өз ойларын ортаға салады. Бірі – білім қуған оқымысты, екіншісі – туған елдің өндірісін көтеретін бизнесмен, үшіншісі – бабалардың суретін мол теңгемен арттыратын банкир, төртіншісі – елін әлемге сыйлататын елші, бесіншісі – шаруа қожалығының басшысы, алтыншысы – ақтандақты зерттейтін тарихшы, жетіншісі – ұлылардың бейнесін жасайтын режиссер, сегізіншісі – Нұрғиса ағасындай композитор, тоғызыншысы – Токтар, Талғат ағалардай ұшқыш, оныншысы – басылымды көбейтетін баспагер ақын, жазушы, он біріншісі – Сағадат ағасындай қаһарман қолбасшы, он екіншісі – ел бейбітшілігін сақтайтын Президент, он үшіншісі – даналарды тәрбиелер ұстаз болуды арман етеді. Көріп отырғанымыздай, балалардың бәрі заманауи мамандықтарды таңдап, соның кәсіби маманы болғысы келеді. Олардың бірі де қойшы, сауыншы, сылақшы сияқты жұмысшы болғысы келмейді, бәрі де үлкен белестерді бағындырар кәсіп иесі болғысы келеді. Бала күнгі арманның уақыт өте келе орындалатынын ескерсек, олардың болашақта тәуелсіз Қазақстанның тетігін ұстайтын азамат болатындарына сенеміз. «Баланы жас-тан...» деген халық балаға осылай жас кезінен тәрбие беруді көздеген болатын. Ақын осы шығармасымен сан ғасырлар бойы атадан-балаға мирас болып келе жатқан асылдарымызға жан бітіріп отыр. Ол – балаға жас кезінен бағыт беру, отанын, елін сүйетін патриот ұрпақ тәрбиелеу

2. Келесі топтағы өлеңдер – жыл мезгілдері, маусым ауысуы, табиғат құбылыстары, жан-жануарлар мен құстарға арналған. Солардың ішінде «Мамыр келді, алақай», «Армысың, ауыл», «Құстар – достар», «Жыл он екі ай» шоғырлы өлеңдерін тілге тиек етер болсақ, онда әр айдың өзіндік ерекшелігіне назар аударады. Мәселен, тамыз айы былай суреттелген:

Тамыз жомарт бұйырды –
Пісті қауын, алма, өрік.
Жүзім, алмұрт үйілді,
Дастарқанға сән беріп (С.Қалиұлы, 2014: 9).

3. Балаларға арналған санамақтар – фольклордан жалғасып келе жатқан көне жанрдың бірі. Осы жанрды жаңа қырынан дамытуға ақын өз үлесін қосты. Фольклорда көбінде жас бүлдіршіндердің тілін сындыруға, ойын дамытуға арналған санамақтар кездесетін болса, ақынның санамақтары мектеп оқушыларына арнап жазыл-

ды. Логикалық ойға құрылған жеңіл санамақтар бастауышқа арналса, орта сыныпқа күрделі ойға құрылған санамақтар берілген. Бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшелігіне қарай «Қанша жұмыртқа қалды?», «Қаздар», «Неше құс?», «Қанша тырна?» санамақтары логикалық ойға құрылған. Солардың бір-екеуіне мысал келтіріп көрелік. «Қаздар» санамағы:

Көлден ұшты жеті қаз,

Қайтып қонды екі қаз.

Қонбады оның нешеуі,

Қане, кім тез шешеді? (С.Қалиұлы, 2014:86), – деп, баланың жас ерекшелігіне қарай жеңіл ойға құрылған.

4. Ақын шығармаларынан келесі көзге түсетін жанр – жұмбақтар. Жұмбақтарды да баланың жас ерекшелігіне байланысты екі топқа бөлуге болады. «Кім шапшаң» топтамасына енген жұмбақтардың ішінде «Қанша тұяқ?», «Қанша кісі?», «Қанша қап?», «Қанша бала?», «Бір топ бала», «Тез есепте», «Қанша жаңғақ?», «Бұзаулар», «Қаншаумыз?», «Қанша сәбіз еді?», «Өнерлі балалар», «Неше есек?», «Қанша ара», «Қанаттың есебі», «Алмалар», «Неше кісі», «Қалай бөлесің», «Ғажап өнер» жұмбақтарын бастауыш сынып оқушылары шеше алады. Ал, күрделі ойға құрылған жұмбақты шешу үшін математикалық алу, қосумен бірге бөлу, көбейту амалдарын да пайдалануға тура келеді. Бұл қатарда «Қанша қонақ», «Қаншадамыз?» жұмбақтары күрделі ойға құрылғандықтан, ақын оның шешуін қандай амалдармен орындау керектігін өзі көрсетіп берген. «Қаншадамыз?» жұмбағының екі нұсқасын екі түрлі амалмен шешуге болады.

Үлкеніміз Мүсілімнен

Дәл екі жас кішімін мен.

Бойы озып тұрғанменен,

Үш жас кіші Нұрлан менен.

Нұрланның дәл жарым жасын

Жасап отыр қарындасым.

Жасымыздың бәрін қоссаң,

Қырық үш дер ең жаңылмастан.

Көп ойланбай, ал, сана, біз,

Әрқайсымыз қаншадамыз?

Есептің шешуі:

$$x+2x+(2x+3)+(2x+3+2)=43$$

$$x+2x+2x+3+2x+3+2=43$$

$$7x+8=43-8$$

$$7x=35$$

$$x=5 [2, 185]$$

Сонда қарындасының жасы – 5-те, Нұралының жасы –10-да, өзінің жасы – 13-те, Мүсілімнің жасы – 15-те болып шығады. Барлығын қосқанда – 43. Жұмбаққа құрылған логикалық есептер балалардың ойлау қабілетін, математикалық сауаттылығын арттырады. Сонымен бірге балалар тез ойлап, тез шешуге жаттығады. «Арифметиканы оқытқанда, – деп жазады Алтынсарин, – балалардың өмірінен және маңайдағы тұрмыстан алып, алғаш жай, оңай, онан кейін, күрделі есептер беріп оқушылардың ақыл-ойына әсер етуге тырысамыз. Біз Грубе немесе Евтушевский бойынша арифметиканы тым теориялық оқыту жағын ұстамаймыз, бұл істі оқушылардың табыстарына, қабілеттеріне лайық жүргіземіз», – деп балаларға қарапайымнан күрделіге қарай оқыту туралы айтқан болатын (Ыбырай Алтынсарин тағлымы, 1991, 145). Ағартушының осы пікіріне сүйенетін болсақ, ақынның есептері де қарапайымнан күрделіге қарай дамып, балалардың ойлануын, ізденуін талап етеді.

Балалардың ақыл-ойын дамытуда үлкен рөл атқаратын дәстүрлі жұмбақтардың қатарында *теледидар, киіз үйі, бал арасы, желдеткіш, үтік, балық, өрмекші, шырыша, қамыс, құрақ, найзағай, жаңбыр тамшылары, телефон трубкасы, сытырғы, саусақтар, тістер, айна, ай, туфли, кереует, түйе, мысық, аяқ киім, тоңазытқыш, жаңғырық, магнитофон*, сонымен бірге спорттық *ядро, волейбол добы, футбол ойыны, желкенді қайық* сияқты заттарға арналған жұмбақтар бар. Автор аталған заттардың өзіндік ерекшелігін айта отырып, оларды былайша жұмбақтайды:

Пыр-пыр,

Үшкір тырнағы.

Тышқан – оның құрбаны

(Мысық).

Кейде жарты, кейде бүтін дөңгелек

Түн болғанда шомылады көлге кеп.

(Ай).

Бір ананың бес ұлы,

Мәңгі бірге бесігі

(Саусақтар) (С.Қалиұлы, 2014: 174-175).

5. Балалар әдебиетінен үлкен орын алатын келесі шағын жанр – фольклорлық көне жанр жаңылтпаш.

Көшен көшсе де,

Көсем көшпеді.

Көсем кешсе де,

Көшен кешпеді.

Қырбақ қар құрғақ па,
 Құрғақ қар құрғақ па?
 Қырбақ қар да құрғақ,
 Құрғақ қар да құрғақ (С.Қалиұлы, 2014: 176-177).

Алғашқы жаңылтпашта бір-біріне дыбыс-талуы жағынан ұқсас «көшен», «көсем» сөздерімен, екіншісінде «қырбақ», «құрғақ» сөздерімен ұйқас құрған. Бала тілін анық, тез сөйлеуге жаттықтыру үшін ұқсас сөздердің орнын ауыстырып беру – жаңылтпаштың негізгі ерекшелігі. Ақын осылайша бала тілін жаттықтыру амалымен оларға көптеген жаңылтпаштарды ұсынған. «Жаңылтпаштың сөздері айтылуға қиын, көбінесе, ұяң және қатаң дауыссыз дыбыстардан құралады. Жаңылтпаштың әрбір сөзі шапшаңдата, тездете айтылуға тиіс... Ол әрбір сөзді жылдамдата айтумен қатар, нақышына келтіре, мүлт кетпей оралымын таба айтуға тиіс» (М.Ғабдуллин, 1958: 42), – деген М.Ғабдуллиннің пікіріне сүйенетін болсақ, жаңылтпаштар балалардың тілін жаттықтыруда, ұқсас сөздерді тез ажыратуда үлкен қызмет атқарады. Бір-біріне ұқсас сөздерді тез айту барысында оларды шатастыру әбден мүмкін, жаңылтпаштың да негізгі қызметі оқырманды сөзден шатастыру. Ұқсас сөздерді өз орнымен дұрыс және жылдам айта білген баланың тілі анық болады.

6. Ақын қаламынан шағын өлеңдермен бірге оқиғаға құрылған «Кішкентай астрономдар», «Құсбегілер», «Адыютанттар», «Әлмағанбет бауы», «Нұралы мен құланы» сияқты сюжетті балладалар мен кең құлашты поэмалар туды. «Алдар мен шайтан», «Сауық» поэмалары мен «Ғажайып тас», «Бақ атай туралы аңыз» аңыз-ертегілерін ерекше атауға болады. Екі ертегіге де ерте заманда өткен оқиғалар арқау болған.

«Ғажайып тас» аңыз-ертегісінің қысқаша мазмұны былай болып келеді. Ертеде бақ мүйісін мекен етіп тұрған бір шал кәсібімен үй ішін асырайды. Кемпірі ұзақ ауырып, екеуі де шаршайды. Кемпірін көрсетпеген тәуібі қалмаған шалдың азып-тозып кеткенін ақын былай бейнелейді:

Бір сәт мызғып тынықпай,
 Жағы солып барады.
 Қос бөбегі түк ұқпай,
 Оған жаутаң қағады (С.Қалиұлы, 2014: 235).

Бірақ кемпір содан кейін көп жатпай, шілденің аптап ыстық күндерінің бірінде өмірден өтеді.

Бір күні ерте тұрып кемпірінің басына құран оқып келуге барады. Барса бір жарқыраған тас жатады, аударып қараса жолына кәдімгідей жарық түседі. Құранды оқып болған соң, орнынан

тұрса артында жамбасына сом шыққан аты өлгелі жатады. Атай оны шөппен уқалап, болмаған соң қолындағы тастың жарығын түсіреді. Сол кезде жара жазылып, ат басын көтереді. Мұндай тастан аңшылар қорғасын қорытатынын білген атай әлгі тасты өзімен алып кетеді.

Сол тас бұған құт болып, алдына келген ауру-сырқауларды бір сипаса жазылып кете береді. Алдына келгендердің бергенін қанағат етіп, сол табыспен отбасын асырап жүріп жатады.

Күндердің бір күнінде алдына қарны іскен бір қыли бай келіп, сол тастың күшін көрмек болады. Қорғасын таспен бір сипағанда қарны қалпына келгеніне таң-тамаша қалады. Қыли бай не берейін десе, шал басын шайқап, жымыды. Залым байға арам ой келіп, қасиеті күшті тасты ұрлап, сонымен көп адамды емдеп қыруар ақша табуды ойлайды. Түн ішінде келіп, ұйықтап жатқан атайды пышақтап, тасты ұрлап алып кетеді.

Тасты қайыққа салып қашып бара жатқанда, сәуленің көп түскендігінен «Ышқынып қап, танды есі, Құлады айдын үстіне». Жұрт не болғанын күні бүгінге дейін түсінбей әлек, ал шығарма атайдың ұрпағы сол қасиетті тасты күні бүгінге дейін іздеп жүр екен деп аяқталады. Байдың өлімі – «ұрлық түбі – қорлық» екенін көрсетеді. Ертегіні оқыған балалар байдың ашкөздігінен бойын аулақ салып, атай тәрізді қанағатшыл болуды көздейді.

Ал, «Бақ атай туралы аңыз» былай басталады:
 Баяғы өткен заманда,
 Жұрт апшысын қуырған,
 Қайыры жоқ адамға,
 Өмір сүрді зұлым хан (С.Қалиұлы, 2014: 241).

Бір күні сол зұлым хан базарды аралап келе жатса, үсті-басы жұпыны бір кәрі шалдың «Уа, халайық, тыңдаңдар, Ақылым көп, ақшам жоқ. Менен ақыл сұраңдар, Ақыл таппай жатсаң тек» деп айқайлап жүргенін естиді. Шалдың сөзін естіген зұлым хан оны ордасына алып келіп, ақылың көп болса айт дейді. Шал сол ақылын саудаға жұмсайтынын айтып, сауда жасап келуге рұқсат сұрайды. Қазынаға асыл тастар алып келем, содан кейін сенімен бәсекелесетін хан қалмайды дегенді естіп, ханның саусақтары дірілдеп, танауы делдиіп кетеді. Қоқанға бес адамын саудамен жібергелі жатқанда, шал ханнан екі арба мейіз сұрап алып, солармен бірге жолға шығады.

Бұл бесеуі сол маңайдың бәрін қан-қақсатқан қарақшылар екенінен шал да хабардар. Бұл бес қарақшының шалдың жас күнінде өз ауылын тонағаны көз алдында. Бақ соның сойылынан

мүгедек болып қалса, көршісінің келіншегі жесір қалып, бар малынан айырылған бүкіл ауыл бес қарақшыны қарғап-сілеп, зар илеп қалған болатын. Сол күннен бастап мүгедек бала базарға барып елден қайыр сұрайды. Әкесі өлерде баласына мынадай өсиет айтқан болатын:

«Азаптансаң, бөгелме,
Ақкөл суын кешіп өт.

Мол болсын тек өрігін,
Жағалауға төгесің.
Асыл тастың небірін

Сол жерден сен көресің» (С.Қалиұлы, 2014: 245).

Бес қарақшымен екі ай сапар шеккен шал Ақкөлге жеткенде ұзақ жолға жарамайтынын, «Өгіздерім арыды, Әлсіредім өзім де» деп сол жерде қалатынын айтады. Сол жерді мекен етіп, қос тігіп отырған атай күнде кешке теңіз жағасына мейіздерін төгіп жатады. Теңізді гауһар тістеп жүретін балықтар мекен етеді екен, олар жағаға шыққанда ауыздарындағы гауһарларын тастап, орнына мейіз тістеп кетеді. Атай мейіздері біткен соң, «Тезекке орап гауһарды, Ғажап теппе істейді».

Мол байлықпен оралған саудагерлер шалдан ханға апаратын тартуың қайда? деп сұрағанда, ол жерге қарайды. Шал екі өгіздің біріне гауһардың тезегін, екіншісіне жай тезекті артып, ол да сондарынан ілеседі. Бұлар жолға шыққалы бес ай болғанда, кенет құйын көтеріліп, артынан борап қар жауады. Шал тезектің үстіндегі шөпке кіріп жатқандықтан тоңбайды. Қалған бесеуі тістері тістеріне тимей, «Бізге тезек сат!» деп жанын қоймайды. «Болмаса бір арбасын Қарыз берсең не етеді?» деп қоймаған соң, «Қайтарасың ханға! – деп, Жай тезекті нұсқады». Олар сол тезекті жағып, жан сақтап отырғанда долы боран басылып, күн де ашылады.

Бесеуі желіп ілгері кеткенде, шалдың өгіздері тағы да ілесе алмай қалады. Олар ханға алып келген тартуларын беріп, шалдың бос келе жатқанын айтады. Хан оған ашуланып, шал келген бойда: «Не әкелдің, Әуелі Соныңды айт», – деп тап береді. Шал тезекті ортасынан жарып көрсеткенде хан таңқалады. – Қайдан алдың, – дегенде, – бабам көмген мұраны қазып алдым, – деп жауап береді. Сізге осындай екі арба әкеле жатыр едім, басшы інім қарызға деп сұрап алды, – дейді. Мұны естіген хан ашуға булығып, бесеуін тез арада жиып алып тезекті сұрайды. Олар қарызға алған тезектерінің орнына бір арба тезек тиіп келгенде, хан тезекті жарып көрсе,

оның ішінде тас жоқ. Олар ант-су ішіп қанша ақталғанмен, хан оларға сенбей, «Ұрыларын өзінің Өз қолымен дарға асты».

Бақ атай тапқырлығымен әке өсиетін орындап бақытты болған екен. Өзін мүгедек етіп, төңірегін бәрін қан қақсатқан бес ұрыны осылай жазалаған екен. Көзіне қан толған хан өз адамдарының сөзіне сенбеді. Ұрлық-қарлық, қарақшылықтың түбі осындай қорлық өлім болатынын Бақ атай өз ісімен көрсеткен екен. Аңыз-ертегінің екеуінің де оқырманға берер тәлім-тәрбиесі мол. Балалар ұрлық-қарлық, қарақшылықтың соңы жақсы болмайтынын кейіпкерлер тағдырынан ұғынады.

Осы қатарда оқиғаға құрылған «Бақыт құсы» әңгімесін тілге тиек етуге болады. Шағын оқиғаға құрылған әңгімеде бақыт құсын іздеген Азамат деген баланың көз алдымызда жақсы жағына тез өзгергенін көреміз. Әңгіме былай басталады: «Азамат деген баланың ісі атына заты сай емес еді. Адам нағыз азамат атануы үшін тәртіпті, кішіпейіл, ақкөңіл, әркімнен көмегін аямайтын қайырымды, қағылез болуы керек қой. Азаматта бұл қасиеттердің бірі де жоқ еді» (С.Қалиұлы, 2014: 84). Бір мезгіл сөмкесін арқалап мектепке барып келгені болмаса, кітап бетін ашпайтын. Анасы «Бұл әдетінді қой, адам бол» дейтін. Иә, Азамат ойланып қараса, оның дәптері мен күнделігі екілікке толы, «Кім жаман? – Азамат жаман». Ол да басқа балалар сияқты тілалғыш, сабақты жақсы оқитын бала болғысы келеді. Ол енді бақытты болудың жолын қарастырып, «Айтпақшы, осы «бақыт құсы» деген болмаушы ма еді ертегілерде? Шіркін, соның біреуін тауып алсам, табан астында бақытты болып шыға келер едім. Өзіммен бірге оқитын балалар да, мұғалімдер де, көрші-қолаң да «Азамат десе азамат-ау» деп, тамсана қарайтын болар еді» деген ойға кетеді (С.Қалиұлы, 2014: 87-88).

Содан бір күні ол әжесінен: – Әже осы бақыт құсы қандай болады? – деп сұрайды. Әжесінен мардымды жауап ала алмаған соң, құстарға көз сала бастайды. Оның ойынша басына қонғалы жүрген бақыт құсына тас қадап, рогаткамен атып жіберген болса керек. Өзгелердің басына қонған құс, бұған келгенде неге қонбайды? Бақыт құсын іздеген ол енді есік алдына, шатырға құстарға жем шашатын болды. Сөйтіп жүргенде көктеммен бірге көкек, тырна, қарлығаштар келе бастады. «Сендер бақыт құсын көрдіңдер ме?» деп олардан сұраса, үшеуі де жауап бермей ұшып кетеді. Оларды мен рогаткамен атып ренжіткен екенмін деп ойлайды.

Енді хайуанаттар бағына келіп, сондағы құстардан бақыт құсы қайда екенін сұрамақ болады.

«– Әй, Түйеқұс, – дейді өзінің бойынан да биік ірі құсқа жақындап.

– А, не дейсің, балақай? – деп, түйеқұс құлағын тосады.

– Сен бақыт құсын көрдің бе?

– Оны көрмегелі қашан, оған бір жолығу – менің де арманым» (С.Қалиұлы, 2014: 89).

Түйеқұстан кейін бүркіттен, тауыстан сұрайды, олар да көрмегенін айтады. Осыдан кейін құстардың ешқайсысы көрмеген құсты кім көруі мүмкін деп ойланып келе жатқанда, тордағы арыстанға тап болады. Одан бақыт құсын сұрағаны сол еді, өзіне тарпа бас салды.

«Бақыт құсы саған не керек? Мен құсап темір тордың ішінде тұрған жоқсың. Қол-аяғың бос. Не істеймін десең де, ерік өзінде. Бақыт деген сол емес пе? Е... сенің ойыңды білдім. Бақыт құсын басыңа қондырып, оңай олжаға кенелмек екенсің ғой, антұрған! Ой, малғұн, кет бұл арадан, көзіме көрінбей! Бесіктен белің шықпай жатып, басыңа не күн туды сонша?» (С.Қалиұлы, 2014: 89), – деп тарпа бас салады. Арыстанның ашулы түріне қарап, тордағы аң-құстардың барлығы осындай ызалы, ашулы болады екен ғой деп түйеді. Бірақ ол арыстанның сөзінің астарына үңіліп, ол туралы ойлап та көрмеді.

Осылай іздегенін таппай келе жатқанда «Зоомагазин» деген жазуға көзі түседі. Бақыт құсы бір болса, осының ішінде болар деген оймен ішке кіреді. Әдемі құстың бәрі осында екенін көрген Азамат бақыт құсы бір болса, осының ішінде болар деп түйеді.

«Бақыт құсы бар ма араларыңда?» деп сұрауы мұң екен, «бақыт бар... бар...р...р...», деп оң жағындағы көршісіне қарайды. Азамат бауыры қызыл кішкене торғайды үйіне алып келіп, алдына жем шашып, торға қамап қояды. Ертесіне тұрса, торғайы жем жемеген, аштан аш тұрады. Бақыт құсын өлтіріп алудан қорыққан бала енді құстар туралы кітаптарды оқып, оның ішінен өз құсына қандай жем беру керегін іздейді. Кітапты дауыстап оқыса, бақыт құсының тыңдап отыратынын білген ол, енді кітапханадан кітап тасып құсына оқумен болады. Сол кітаптардың ішінен құсына қандай жем беру керек, қалай өсіру керек деген сияқты өзі білмейтіннің бәрін оқып, біліп алады.

Күзде сабақ басталғанда, Азамат мұғалімдерін таң-тамаша қалдырады. Қай пәннен сауал сұраса да, ол сайрай жөнеледі. Содан жұрт оны «Азамат десе азамат-ау, болсаң Азаматтай бол!»

деп, өзге балаларға үлгі тұтатын болыпты. Осылайша Азамат ертегі кейіпкерлеріндей ұзақ сапар шегіп, өз іздегенін тауып, мұрат-мақсатына жетеді.

Шағын әңгімеден Азаматтың алдына қойған мақсатына жеткенін көрген балалар, енді өздерінің де алдына осындай мақсат қойып, кітапты көп оқитын болады. Бақыт құсы деген әркімге әртүрлі қонады. Бақыт құсы тек еңбек арқылы келетінін түсінген бала еңбекқор, ақылды, тәртіпті, үлгілі, кішіпейіл, ақкөңіл, қамқор, қайырымды болуды мақсат етеді. Ондай баланың басына бақыт құсы қонды дей бер. Әңгімеде кішкентай баланың ойы, іс-әрекеті арқылы оның таным-түсінігі шынайы бейнеленген. Жазушы бала психологиясын терең меңгергенін Азамат бейнесінен көруге болады. Баланың құсы үшін көптеген кітаптарды ақтаруы – оның ізденімпаздығын көрсетсе, аңқаулығынан бала психологиясы аңғарылады

7. Ақынның бірсыпыра өлеңдеріне ән жазылып, мектеп оқушылары орындап жүр. Олардың қатарында «Ғарышкерлер – қырандар», «Жас түлектер жыры», «Біз шадыман баламыз», «Құс дегендер – сақшылар», т.б. ән-өлеңдерін атауға болады. «Ғарышкерлер – қырандар» өлеңінде:

Ән тербеген,
Даңқы өрлеген
Байқоңырдан самғаған
Ғарышкерлер,
Ғарышкерлер
Ерлік жолын жалғаған.
Тоқтар, Талғат –
Көкте самғап,
Биік ұшқан қырандар.

деп, қазақ елін әлемге танытқан ұшқыш Тоқтар Әубәкіров, Талғат Мұсабаев ағаларымызды мақтан етті. Бұлар – тәуелсіз қазақ елінің тұңғыш ұшқыштары еді. Жас бүлдіршіндерді батыр ағаларынан үлгі-өнеге алып, солардың жолын жалғастыруға үндеді.

М.Жұмабаев «Педагогика» еңбегінде тәрбие туралы былай дейді: «Тәрбие төрт түрлі: дене тәрбиесі, ақыл тәрбиесі, сұлулық тәрбиесі һәм құлық тәрбиесі. Егерде адам баласына осы төрт тәрбие тегіс берілсе, оның тәрбиесі түгел болғаны», – дей келіп, оларды тарата түсіндіреді (М.Жұмабаев, 1992: 128). Балалар қаламгерлері осы аталған тәрбие көздерін мұқият сақтау керек болса, С.Қалиұлы оларды түгел сақтай білген. Балаларға арнап шығарма жазу олардың психологиясын білумен шектелмейді, баланы танып-білу үшін олармен жақын араласып, дос

болу керек. Ақынды балалардың қалай жақсы көргенін әріптес інісі С.Дүйсенбиевтің мына сөзінен көруге болады: «Балалар басылымында қатар жұмыс істедік. Ол кісі «Балдырған» журналында, мен «Ұлан» газетінде. Жұмыс арасында бір-бірімізге келіп әңгіме айтатынбыз. Сонда байқағаным балалар Сұлтекеңе өте үйір еді. Қаздың баласындай болып тізіліп келіп тұратын. Сұлтекең де олармен тез тіл табысатын. Нағыз балалар ақыны деген осындай болу керек шығар» (С.Дүйсенбиев, 2018: 24.08). Балалар сүйікті ағаларын «Балдырған» журналына іздеп келуді тоқтатпаған ғой, сонда «Балдырғанға» бас редактор болып келген Б.Кірісбаевтың: «Сұлтан ағаларың «Ұланға» аға Сұлтан болып ауысты. Барындар сонда», – деген сөзі ел арасына тарап кеткен екен. Бұл – ақынның көзі тірісінде аты аңызға айналғандығы.

Қорытынды. Сұлтан Қалиұлы – ұзақ жылдар қазақ балалар әдебиетінде өнімді еңбек еткен ақын. Ақынның шағын өлеңдері мен оқиғаға құрылған сюжетті өлеңдері, поэмалары,

әңгімелері балаларға түрлі ой салады. Тарихи тұлғалардың еңбек жолын көрген олар ағалары сияқты батыр болғысы келеді. Болашақта қазақ елін әлемге танытатын Тоқтар, Талғат ағалары сияқты ұшқыш болу үшін көп ізденіп, көп білу керектігін түсінеді. Сондықтан олар мектепті жақсы оқып, ата-анасы мен мұғалімдерінің тілін алатын үлгілі бала болып өспек. Сұлтан ағаларының кейіпкерлері Әлмағамбет тәрізді өз үйлерін, ауылдарын гүлдендіріп, бау-бақша өсіретін болады. Ақын өз шығармаларымен балаларды еңбекке, Отанын, елін сүйуге, оны құрметтеуге баулыды. Ақын шығармаларынан ұрлық-қарлық жасауға болмайтынын ұғып, еліне адал қызмет ететін азамат, Отанын сүйетін патриот болып өсуге ұмтылады. Ақын шығармаларын оқыған балалардың қазақ елінің болашағынан мол үміт күттіретін патриот болып өсетіні анық.

Мақала ҚР БҒМ Ғылым комитетінің АР08855695 «Қазіргі қазақ балалар әдебиетінің даму үрдістері» (1991-2021 жж.) гранттық жобасы аясында дайындалды.

Әдебиеттер

- Ann Alston. (2008). The Family in English Children's Literature (Children's Literature and Culture). – 2008. – P. 176.
- Carol M. Butzow, John W. Butzow. (2005). The American Hero in Children's Literature: A Standards-Based Approach. – 2005. – P. 152.
- Hans-Heino Ewers. (2009). Fundamental Concepts of Children's Literature Research: Literary and Sociological Approaches. Routledge (Taylor & Francis). – 2009. – P. 199.
- Kay E. (1990). Vandergrift. Children's Literature: Theory, Research, and Teaching. Libraries Unlimited. – 1990.
- Keith O'Sullivan, Pádraic Whyte (eds.) (2017). Children's Literature Collections: Approaches to Research. Palgrave Macmillan US. – 2017. – P. 260.
- Антонина П. Б. История русской детской литературы. – М.: Гос. учеб.-педагог. изд-во, 1948. – С. 9.
- Ахметов Ш. Қазақ балалар әдебиеті: Жоғары оқу орындары мен пед. училищелердің студ. арналған оқу құралы. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 1974. – 176.
- Әлмашұлы Ж. Қандай кісі еді Қалидың Сұлтаны!.. (Көңіл жұбату сөз) // Қазақ әдебиеті. – 24 тамыз, 2018
- Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы: Қазмемоку-педбаспасы, 1958. – 343.
- Дүйсенбиев С. Балажан ақын еді... // Қазақ әдебиеті. – 24 тамыз, 2018
- Ергөбеков Қ. Арыстар мен ағыстар. – Алматы: «Өркениет», 2003. – 368.
- Жұмабаев М. Таңдамалы: (Өлеңдер, поэмалар, зерттеулер, аудармалар). – Алматы: Ғылым, 1992. – 272.
- Қалиұлы С. Жыл құстары келгенде. Өлеңдер, поэмалар, жұмбақтар. Жаңылпаштар, ертегілер. – Алматы: Атамұра, 2014. – 256 б.
- Сұлтан Қалиұлы // Қазақстан жазушылары: Анықтамалық/Құрастырушы: Қамшыгер Саят, Жұмашева Қайырниса – Алматы: «Аң арыс» баспасы, 2009. – 480.
- Хеллман Б. Сказка и быль: История русской детской литературы / Авториз. пер. с английского О. Бухиной. – М.: Новое литературное обозрение, 2016. – 560 с.
- Ыбырай Алтынсарин тағлымы: Әдеби-сын мақалалар мен зерттеулер / Құраст. М.Жармұхамедов. – Алматы: Жазушы, 1991. – 384.
- Ыбырайымов Б. Қазіргі қазақ балалар әдебиеті. Автореферат. 1998. – 50.

References

- Akhmetov Sh. (1974). Kazakh balalar adebieti: Zhogary oku oryndary men ped. uchilishelerdyn stud. arналған oku kuraly. 1974. 176 pages. [In Kazakh]
- Almashuly Zh. (2018). What a man was the Sultan of Kali! .. (A word of consolation) // Kazakh literature. 24 August 2018. [In English]

- Ann Alston. (2008). *The Family in English Children's Literature (Children's Literature and Culture)*. 2008. 176 pages. [In English]
- Antonina P. B. (1948). *History of Russian children's literature*. - M.: State. study.-teacher. publishing house, 1948. 9 pages. [In English]
- Carol M. Butzow, John W. Butzow. (2005). *The American Hero in Children's Literature: A Standards-Based Approach*. 2005. 152 pages. [In English]
- Duisenbiev S. (2018). Balazhan akyn edi... // *Kazakh literature*. 24 August 2018. [In Kazakh]
- Ergobekov K. (2003). *Arystar men akystar*. – Almaty: «Orkeniet», 2003. 368 pages. [In Kazakh]
- Gabdullin M. (1958). *Kazakh halkynyn auyz adebieti* – Almaty: Kazmemoku-pedbaspasy, 1958. 343 pages. [In Kazakh]
- Hans-Heino Ewers. (2009). *Fundamental Concepts of Children's Literature Research: Literary and Sociological Approaches*. Routledge (Taylor & Francis). 2009. 199 pages. [In English]
- Hellman B. (2016). *Tale and true story: History of Russian children's literature/ Authorization*. per. from English by O. Bukhina. – M.: New Literary Review, 2016. 560 pages. [In English]
- Ybyrai Altynsarin tagylymy. (1991). *Adebi-syn makalalar men zertteuler / Kurast. M. Zharmukhamedov*. – Almaty: Zhazushy, 1991. 384 pages. [In Kazakh]
- Kaliuly S. (2014). *Zhyl kustary kelgende. Olender, pojemalar, zhumbaktar. Zhanyltpashtar, ertegiler*. – Almaty: Atamura, 2014. 256 pages. [In Kazakh]
- Kay E. (1990). *Vandergrift. Children's Literature: Theory, Research, and Teaching*. Libraries Unlimited. 1990. [In English]
- Keith O'Sullivan, Pádraic Whyte (eds.) (2017). *Children's Literature Collections: Approaches to Research*. Palgrave Macmillan US. 2017. 260 pages. [In English]
- Sultan Kaliuly. (2009). *Kazakistan zhazushylary: Anyktamalyk/Kurastyrushy: Kamshiger Sayat, Zhumasheva Kaiyrmisa*. – Almaty: «An Arys» 2009. 480 pages. [In Kazakh]
- Ybyrayymov B. (1998). *Kazirgi Kazakh balalar Adebieti*. – Avtoreferat. 1998. 50 pages. [In Kazakh]
- Zhumabayev M. (1992). *(Olender, pojemalar, zertteuler, audarmalar)*. – Almaty: Gylym 1992. 272 pages. [In Kazakh]